
ЕМПИРИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИСТОРИЧЕСКОТО СЪЗНАНИЕ
НА СЪВРЕМЕННИТЕ ПОКОЛЕНИЯ В БЪЛГАРИЯ, 1993 г.

ЮРИ ТОДОРОВ

Юри Тодоров. ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПОКОЛЕНИЙ В БОЛГАРИИ, 1993 г.

В студия представяются обобщенные результаты анкетного исследования исторического сознания. Исследование осуществляется с помощью выборок из областях городов Софии, Хасково, Ст. Загоры и Варны. Используется оригинальная методика с анкетным вопросником, включающим 48 айтемов, которые оцениваются с помощью шестиступенной шкалы с три ступени одобрения и неодобрения. Результаты касают консеквенции для дидактику истории, раскрывая имплицитные функции исторического сознания. Исследуются зависимости от разных сторонних факторов, как образователны уровень, возраст, социальное положение и имотное состояние. Студия представляет новый взгляд на принципов формирования и функционирования исторического сознания, ползуя эмпирические и количественные методы.

Juri Todorov. EMPIRICAL RESEARCH ON THE HISTORICAL CONSCIOUSNESS OF CONTEMPORARY GENERATIONS IN BULGARIA, 1993.

The general results of the inquiry investigation of the historical consciousness are presented. It was realized as an sample quotation in the regions of Sofia, Haskovo, Stara Zagora and Varna. An original method with a 48 items questionnaire and a 6 stage scale was used. The results concern consequences for history didactics recovering implicit functions of historical consciousness. Dependences on different factors were studied such as stage of education, age, social state and property. One can obtain a new kind of view on the principles of forming and functioning of the historical consciousness with the use of empirical and quantitative methods.

Проблемът за квантификация в областта на историко-научните и историко-дидактическите изследвания се поставя относително отскоро. Квантифицирането се основава на околичествяването на сведенията, които се съдържат в историческите извори в първична, нечислена форма. Квантификационният проблем придобива значимост от времето, когато науката история започва да си служи с номотетични методи. Историците, които се занимават с количествена история, като

Роберт Фогел, Уилиам Айделот, Хайнрих Бест, Фернан Бродел¹ и редица други се стремят към разкриване на общовалидни закономерности на базата на общи съждения. Общеизвестни са първите стъпки в тази насока, направени от френската школа на „Анали“. Още от 60-те години на нашия век те използват новите подходи, ползват известната дотогава количествена история, стремят се към интердисциплинност, обръщат внимание на социалната история, на историческата демография и антропология. Центърът на тежестта в историческите изследвания се измества от индивида към масата, „историята се прави от малките хора“, казва Луис Неймиър². Науката история се превръща от чисто идиографична дисциплина в обобщаваща, номотетична. Известни са усилията в тази насока и от страна на американските историци. Също през 60-те години в САЩ се заражда новият подход в историческите изследвания, наречен клиометрия. Тя изхожда от предположението, че определени области от човешкото поведение могат да бъдат разбрани най-добре като система, включваща променливи и отношения помежду им, които подлежат на квантификация. При промяна на значението на една от променливите може да бъде изчислен ефектът от тази промяна върху цялата система. Най-подходяща за този подход се оказва именно икономическата дейност на човека. „Клиометрията“ всъщност означава „нова икономическа история“ и черпи вдъхновението си от иконометриката – количествените методи за анализиране на съвременната икономика.

Количествените методи намират приложение не само в чисто историко-научните изследвания. В областта на дидактиката на историята отскоро се обособяват две основни направления, в които количественият подход дава многообещаващи резултати. От една страна, чрез количествените методи се обективизира процесът на проверка и оценка на знанията с помощта на дидактически тестове. Диагностичните изследвания дават отражение не само върху оценката на знанията на отделния ученик, но с тях се подлагат на проверка учебните технологии, стратегията в управлението на образованието. Това е подчертано емпиричен подход, който се основава на събирането на наблюдаеми, проверими и контролируеми сведения за реални отношения. Резултатите от изследванията се използват за формиране на най-оптимални и подходящи учебни програми, подбор на актуални теми, прилагане на подходящи дидактически материали и средства.

Дидактиката на историята реализира и друг вид емпирични изследвания, които имат за цел да разкрият същността и формите на проявление на историческо съзнание в обществото. Изследванията от този род не се ограничават единствено в училищата. От съществено значение в този вид емпирични изследвания са интересите, нагласите на хората към историята. Това са субективни феномени, които могат да бъдат регистрирани и измерени само с прилагането на демоскопски методи. Такива емпирични изследвания са осъществени в много страни, също и в България³. С това дидактиката на историята се поставя в непрекъсната връзка с процесите на обществено развитие, определяйки актуалното състояние на историческото съзнание в обществото, като същевременно периодично преосмисля цели и задачи, реализира социалните си функции.

* * *

Дидактиката на историята провежда емпирични изследвания, които имат за цел да определят мястото на историческата наука и популяризирането на историческите знания в обществото, отношението на отделните индивиди към тяхното минало. Емпиричните изследвания в тази широка област се отнасят до феномени от политическо и културно значение. Историческото съзнание определя до голяма степен политическото и културното съзнание и заедно с това отношенията, дей-

ността и нагласите на хората. Обучението по история винаги се поставя в тясна връзка с обществото чрез учебни планове и медии от всякакъв вид, а също така и чрез всички средства за популяризиране на исторически знания, стреми се да създава представи за историческото минало.

С помощта на количествените методи дидактиката на историята получава представа за сложните процеси около формирането и функционирането на историческото съзнание, свеждайки тези комплексни процеси до релевантни зависимости между основни фактори, за които се отчитат емпирични данни. Такива отношения подлежат на измерване, на количествено разпределение и анализ. От съществено значение тук не е само субективното описание на явленията, описанието на отношенията на отделни индивиди към определени фактори, които изследователят определя за съществени при формирането на историческото съзнание. Емпиричните изследвания от такъв характер задължително трябва да изпълняват следните критерии. На първо място, нужно е изследователският процес да бъде прозрачен и да дава възможност за повторение и проверка от трети лица. Независимо от отделния изследовател, от неговите настроения, желания и способности, конкретни стъпки по регистриране на факти, отразяващи определени аспекти от историческото съзнание, и интерпретацията на тези факти трябва да подлежат на независима проверка.

Затова приложението на емпиричните методи винаги става при гарантиране на тесната връзка между теория и практика. Научността на подхода се определя не само според формулировката на целите на изследването, според точността на количествените анализи, а най-вече според степента на съответствие на социалните явления към използвания научен инструментариум. Прилагайки количествените методи за анализ на социални отношения, например чрез попълване на анкетни листове и обработване на събраните данни, непременно бихме получили някакви реакции от страна на анкетиранията лица, които могат да се преброят и представят в таблици. Но когато в основата на самото допитване не е залегнала фундаментална теоретична концепция, получените резултати ще бъдат случайни, няма да изпълняват изискванията за надеждност и валидност на инструмента, с който провеждаме емпиричния анализ.

Под общата концепция за историческото съзнание трябва да се определи мястото на фактори като националност, религиозна принадлежност, отношение към определени исторически събития. Наблюдаваните и регистрирани данни задължително се обвързват с тези теоретични конструкции. Първата стъпка в тази насока е описанието на теоретичните конструкции с помощта на понятийна схема. Това е един съществен етап от емпиричното изследване на историческото съзнание, защото при опита за допиране на логическото с емпиричното равнище на наблюдение възникват проблеми, които много често остават неразрешени. Емпиричните изследвания по-скоро биха могли да доведат до временни доказателства на наблюдавани и теоретично обосновани отношения. Отхвърлянето на един или друг теоретичен модел с помощта на емпирични методи е окончателно само тогава, когато това заключение не е предизвикано изкуствено. В процеса на проучване от значение е не само конкретното определение на дадено понятие, а също така и начинът на използването му за целите на емпиричната проверка. Най-често отделни понятия се използват като променливи. Когато трябва да се изследва примерно теоретичната концепция за „корените на нашата народност“, то необходимо е тази дефиниция да се операционализира чрез няколко променливи, като „обединяване на славяните с прабългарите“, „сливането и претопяването на прабългарите в славянството“ и т.н. Често измерването на определена конструкция не би могло да се извърши непосредствено. Тогава се прибегва до използването

на индиректни променливи, както например за определяне на „социалните различия в обществото“ е подходящо да се измерва нивото на доходите или имущественото състояние на групата от анкетираните лица. Събраните данни представляват стойностите за наблюдаваната променлива, които се разпределят в зависимост от използваната скала (от две стойности за дихотомните променливи до безкрайно много стойности при метрично скалираните променливи).

Анкетният въпросник е основният инструмент за емпирично изследване на историческото съзнание на съвременните поколения. Няма добри или лоши въпросници, има само адекватни или неадекватни. Използването на инструментите винаги е подчинено на целите на изследването и е свързано с логиката на използвания метод. Трябва да правим разлика между висока и ниска степен на структурираност на инструмента на допитването. В първия случай се използват слабо структурирани форми, а във втория – силно структурирани въпросници, които отчитат най-изчерпателно всички възможности за отговор от страна на анкетираните лица.

При емпиричното изследване на историческото съзнание намират приложение предимно репрезентативните (представителните за определена група от хора или за определен регион, т.е. гнездовите) допитвания. В тази връзка основно значение придобиват проблемите около формирането на представителната извадка и конструирането на въпросника. В зависимост от решението на тези въпроси се ориентира и провеждането на самото изследване, както и анализът на събраните емпирични данни.

Получените резултати при анкетиране на лица от една представителна извадка дават сведение за разпределението на изследваните признаци (напр. мнения, нагласи, отношения) в генералната съвкупност. Образувайки случайни извадки бихме могли да определим вероятността, с която действителната стойност за генералната съвкупност попада в зададен интервал, т.нар. доверителен интервал. Формирайки извадка с обем 2000 например, действителната стойност за изследвания признак в генералната съвкупност попада в доверителния интервал $\pm 1,1\%$ около определената емпирична стойност с вероятност 68,3%⁴. Тези стойности са валидни за 50% положителни и 50% отрицателни отговори на алтернативен въпрос. При разпределение на отговорите, които са различни от описания примерен случай, доверителният интервал се стеснява. Намаляването на ширината на доверителния интервал при едновременно увеличаване на сигурността на резултатите може да се реализира само за сметка на нарастването на обема на извадката. Четирикратното нарастване на обема на извадката ще доведе до нарастване на точността само два пъти. Т.е. доверителен интервал от $\pm 1,1\%$ при надеждност от 95,5% би могъл да се постигне при извадка с обем 8000. Това обстоятелство налага практически и икономически ограничения за точността на измерванията при представителни проучвания.

* * *

При проучвания за изследване на историческото съзнание задължително се изключва проверката на знанията и уменията, които ученикът придобива в обучението по история. Последните подлежат на проверка единствено с помощта на дидактическите тестове по история. Но от друга страна, знанията за миналото задължително оказват влияние върху отношението към определени исторически събития. Задачата на анкетите за изследване на историческото съзнание не се състои в установяването на знания за историята. Затова при провеждане на емпирични изследвания с цел да се установи моментната картина за историческото съзнание в определен регион или дори за цяла България, нивото на исторически знания се счита за задължителен фон и се приема за реална даденост.

Последните изследвания в тази област потвърждават това становище. Й. Шопов⁵ говори за изследвания в ценностно-мотивационен план, имайки предвид това разделяне в съдържателно отношение и внасока на нагласите и отношенията на хората към историческото и националното в тях.

Като инструмент за измерване на такива нагласи и отношения първоначално у нас се използват анкети с въпроси за отговор в свободна форма. Този начин на анкетиране произвежда едно голямо многообразие от разновидности в отговорите на анкетиранията лица, които трудно се систематизират. По-късно се преминава към анкетни въпросници със структурирани варианти за отговор. Това означава, че за намиране на отговор на поставен проблем (например отношението към определено историческо събитие) предварително трябва да се определят индикатори (например мнение за събитието, представа за последиците от него и т.н.). За фиксиране на ценностните нагласи по отношение на поставения проблем е подходящо да се формират група от индикатори, за които да се предвидят съответния брой въпроси. Въпросите се съставят така, че всички анкетирани да ги разбират по еднакъв начин. Формулировката на въпроса не трябва да оказва влияние върху резултатите от изследването.

Така например в изследване за историческото съзнание сред ученици и възрастни от района на гр. Перник⁶ е поставен между другото и проблемът за отношението на българина към неговата историческа съдба. Това отношение се определя с група от въпроси, като: „Българите носят ли днес последиците от турското робство?“, „В миналото България загубила ли е възможността, днес да бъде велика сила?“, „България участва ли активно в световната политика?“ и „България можеше ли да постигне повече от това, което е днес?“

За разработването на анкетните въпроси трябва да се изпълнят следните стъпки: формулиране на първия, начален вариант на въпроса, осъществяване на предварително проучване (претест) и формулиране на окончателния вариант на въпроса. Когато затворените въпроси изискват избора само на един от предложените варианти, говорим за т.нар. дизюнктивни въпроси, защото анкетиранията могат да се класифицират по отношение на отговорите им на поставения дизюнктивен въпрос в непресичащи се групи. Най-простата форма на дизюнктивните въпроси е алтернативният въпрос, който изисква избор на една от двете предложени възможности (например „одобрявам“ или „не одобрявам“). При другия вид въпроси със структурирани отговори, където се допуска избиране на няколко варианта⁷ за отговор, т.е. при които вариантите са логически и съдържателно съвместими, е възможно обобщаване на отговорите за всички анкетирани и определяне на индекс.

Към въпроса „Историческите книги дават ли вярна представа за миналото?“ се предлагат следните варианти за избор: „да, всички“, „повечето от тях“, „малка част“, „не чета такива книги“. Очевидно тук е логически допустимо да се избере само един от предложените варианти. По този начин анкетиранията ще бъдат класифицирани в четири категории (пренебрегвайки категорията на тези лица, които не са отговорили на въпроса). Числеността на категориите е показател за преобладаващото становище в изследваната общност. Следният въпрос е пример за структуриране на отговорите с логическа и съдържателна съвместимост: „Къде, според Вас, трябва да търсим корените на нашата народност?“ с варианти за отговор: „в прабългарската общност“, „в южнославянската общност“, „в сливането и претопяването на прабългарите в славянството“, „в обединението на славяните с прабългарите“, „в постепенното сливане на всички общности в нашите земи (тракийци, славяни, прабългари, печенеги, кумани и др.)“ „не мога да преценя“. Тук анкетираният може да избере повече от един от предложените варианти, а

когато се предвиди теглови коефициент към всеки от представените варианти за отговор, бихме могли да получим обобщаващ параметър (индекс), който да отразява отношението към поставения проблем.

Когато се измерват отношения, мнения и становища с помощта на анкети, е подходящо да се използват и въпроси от друг вид – твърдения, които анкетираният да може да приема или отхвърля с помощта на предварително зададена скала за оценка, например в следните степени: 1) напълно съм съгласен, 2) съгласен съм донякъде, 3) по-скоро не съм съгласен, 4) съвсем не съм съгласен и 5) не мога да преценя. Допустими са скали с линейно еквилибрантно разположение на степените, например двустепенна скала с „да“ и „не“ или шестстепенна скала с три степени за одобрение (1, 2 и 3 – силно, средно и слабо) и три степени за неодобрение на твърдението (4, 5 и 6 – слабо, средно и силно). Тогава с помощта на емпиричните данни от анкетите ще могат да се определят профили на одобрение и неодобрение, да се изчисляват корелационни коефициенти и да се извършват по-сложни количествени анализи. Примерна формулировка на твърдение в анкета за изследване на историческото съзнание е следната: „Ние имаме основание да се гордеем с нашето минало не по-малко от другите страни“, като се предлага скала за определяне на личното отношение към това твърдение с две степени за одобрение и две степени за неодобрение. Предвидена е допълнителна категория „не мога да преценя“. В рамките на предварителната проверка на анкетния въпросник тази категория може да даде сведения за качеството на предложените твърдения. Твърдения, които принуждават анкетираните да избират относително често категорията за неопределеност, предизвикват двусмислени интерпретации независимо от факта, че самите твърдения са безупречни в методично отношение.

* * *

Историческата дидактика в България е натрупала известен опит в областта на емпиричните изследвания на историческото съзнание. Първите анкети с ученици започват да се провеждат от средата на 80-те години. Анкетните въпросници включват в голямата си част въпроси, изискващи свободни отговори. Въпросниците са предвидени за ученици от различни възрастови групи и се съобразяват с техните възможности за разбиране на отношенията, свързани с националните ценности, и отношението към исторически личности. Разбира се, резултатите от такива изследвания отразяват напълно постулираните по това време догми за „правилната политическа ориентация“. Емпиричните изследвания от този период трябва да се характеризират като проучвания за постигането на строго фиксирани от тогавашната методика на преподаването по история намерения⁷. Те имат също така за цел да определят дали и до каква степен се усвояват определени понятия. Количественият анализ на данните се ограничава до преброявания на разпределенията без отчитане на зависимости или построяване на условни разпределения според фиксирани странични белези.

Съществен момент в областта на историко-дидактическата емпирика у нас представлява проведеното в района на град Перник през 1987 г. изследване за ценностното отношение на човека към нацията и историческата съдба на българите. Преобладаващата част от анкетираните лица са ученици, но тук за първи път се прави опит за установяване на свързани с историческото съзнание нагласи и сред лица, които са напуснали училищната скамейка. Извадката е с обем 335 души.

Изходна точка на задълбочения количествен анализ на данните представляват айтемите, които са формулирани под формата на твърдения. Към всяко от предложените твърдения анкетираните трябва да изразят своето съгласие или несъгласие при използване на подходяща скала. Например – двустепенна скала 1 – съг-

ласен, 2 – несъгласен или скали с няколко степени за одобрение и неодобрение: 1 – напълно съм съгласен, 2 – по-скоро съм съгласен, 3 – по-скоро не съм съгласен и 4 – съвсем не съм съгласен. Би трябвало да се очаква, че при достатъчно голям брой на анкетираните лица тези, които са отговорили одобрително на едно твърдение, ще отговорят одобрително и на друго. Отговорите на двете твърдения ще задават една и съща схема на реакция, т.е. между начина на отговаряне на единия и другия айтем ще има силна зависимост (корелация). Степента на зависимост се измерва с помощта на корелационен коефициент. Той може да се изчисли, в случай че за отговорите се предвиди скалата с линейно еквилибрирано разположение на бележите. Когато схемите на отговор за двете разглеждани твърдения се подчиняват на еднакви тенденции, т.е. когато емпиричните данни сочат одобрение и на двете твърдения в повечето случаи, трябва да очакваме корелационен коефициент със стойност, близка до +1. В противен случай, когато анкетираните одобряват едното твърдение и в същото време отхвърлят другото в мнозинството от случаите, трябва да очакваме отрицателен корелационен коефициент, изразяващ противоположността в схемата на отговорите. Зависимост между схемите на отговор за двете твърдения отсъства, когато абсолютната стойност на корелационния коефициент е близка до нула. Не съществува метод, позволяващ определянето на семантична стойност за интуитивната интерпретация на този числен коефициент. Оценката за значението на корелационния коефициент ще зависи първостепенно от броя на анкетираните (ако при повече от 200 анкетирани е изчислен корелационен коефициент с абсолютна стойност над 0,2, то с голяма степен на сигурност може да се предполага съществуването на зависимост между изследваните белези, която е извън рамките на случайността). Независимо от това творческата свобода и задължението за интуитивна интерпретация на коефициентите не биха могли да се заместят от най-съвършените количествени методи.

В проведената през 1991/92 г. анкета за изследване на историческото съзнание като гнездово проучване в пет района на страната с общо 1113 анкетирани се използват 94 твърдения от описания тип. Броят на твърденията е висок, защото анкетата се осъществява като пилотно проучване за определяне на най-ефективните въпроси, които ще бъдат включени в следващи емпирични изследвания. Към скалата за оценка на твърденията с две степени за одобрение и неодобрение е предвидена категорията „не мога да преценя“. Твърдения с изравнен относителен дял на отговорите във всички разновидности на скалата ще бъдат изключени от окончателния въпросник. Обикновено завишаването на отговорите в тази категорията „не мога да преценя“ способства за размиване на границите между одобрение и неодобрение. Високият относителен дял на отговорилите с „не мога да преценя“ и на тези, които не са отговорили на айтема, се дължи също така на непознаване на фактологията и на други фактори от съдържателно естество, установяването на които анкетата за проучване на историческото съзнание не си поставя за основна цел.

В окончателния си вариант анкетата използва твърдения, които се оценяват с шестстепенна скала. В скалата се предвиждат съответно по три степени за одобрение или отхвърляне на всяко твърдение. Допълнително са включени още три въпроса със структурирани варианти за отговор и в края на анкетната карта – въпроси за събиране на анонимни сведения относно личността на анкетираните. Така се установяват рамковите променливи в проучването, пол, възраст, както и социален произход (посредством данните за имотното състояние и занятието на анкетираните), етническа и религиозна самоидентификация, семейно положение и местожителство.

Във фазата на проучване така съставената анкетата е предложена за експертна оценка от 75 учители по история в цялата страна. Първите резултати дават основание да считаме, че използваната тук шестстепенна скала отразява в по-голяма степен нагласите и личните отношения, отколкото скалата с тесен спектър на оценките. В окончателния вариант на анкетния въпросник се използват общо 48 твърдения и 3 въпроса със структурирани отговор. Твърденията се оценяват от анкетираните по шестстепенна скала с по три степени за одобрение и неодобрение, 1 – напълно съм съгласен, 2 – одобрявам отчасти, 3 – по-скоро съм съгласен, 4 – по-скоро не съм съгласен, 5 – отхвърлям отчасти, 6 – напълно не съм съгласен. Използването на такава скала дава възможност за извършване на по-задълбочен количествен анализ, който има за цел разкриването на каузални зависимости, а не простото определение на относителни дялове за одобрение или неодобрение на отделни твърдения от въпросника.

Анкетното проучване е проведено през есента на 1993 г. То се реализира като гнездово проучване с целенасочен подбор на основните райони, в които да се провежда анкетата. Подбрани бяха райони с разнороден етнически състав на населението, като например регионите около Смолян, Благоевград, Шумен, Варна, а също така и София. Анкетираните лица в тези райони са избирани непреднамерено. Обемът на извадката е 696 души, за които са събрани данни за социалния произход, възраст, пол, образование, семейно положение, имотно състояние и политически предпочитания, както следва (в проценти):

Код	Възраст	Пол	Семейно полож.	Образова ние	Социал. ринадл.	Имотно съст.	Место- жит.	Полит. ориент.
1	7	59	10	2	13	25	30	16
2	17	40	3	5	35	6	39	14
3	36		42	14	10	1	20	26
4	23		7	23	16	2	10	40
5	9			13	6	63		
6	3			42	17			
7	3							

Кодове:

Възраст: 1 – до 20 години, 2 – до 30 години, 3 – до 40 години, 4 – до 50 години, 5 – до 60 години, 6 – до 70 години, 7 – над 70 години.

Пол: 1 – жени, 2 – мъже.

Семейно положение: 1 – несемейни, 2 – семейни без деца, 3 – семейни с деца, 4 – семейни с деца и внуци.

Образование: 1 – начално, 2 – основно, 3 – средно, 4 – средно специално, 5 – полувисше, 6 – висше.

Социална принадлежност: 1 – работници и селяни, 2 – служители, 3 – частни производители, бизнесмени, еднолични търговци, 4 – учащи, 5 – пенсионери, безработни, 6 – интелектуалци.

Имотно състояние: 1 – без имущество, 2 – малка поземлена собственост, 3 – голяма поземлена собственост, 4 – собственост на търговски или промишлен обект, 5 – жилище.

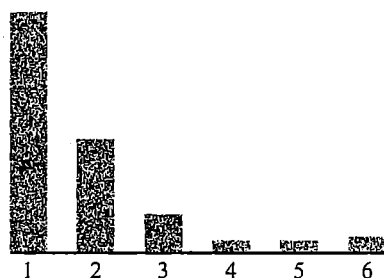
Местожителство: 1 – в столицата, 2 – в бивш окръжен или областен център, 3 – в град, 4 – в село.

Политическа ориентация: 1 – дясна, 2 – лява, 3 – центристка, 4 – без предпочитания.

Твърденията в анкетата⁸ са предложени за оценка в порядъка, приведен по-долу. На това място представяме честотните разпределения на отговорите в проценти заедно с общия брой на отговорилите на съответното твърдение.

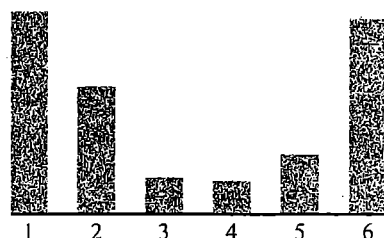
1. Всяко поколение преосмисля, препрочита и пише историята, за да види чрез миналото своите настоящи проблеми и перспективи.

Твърдение 1	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 686 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	55	27	8	3	3	4

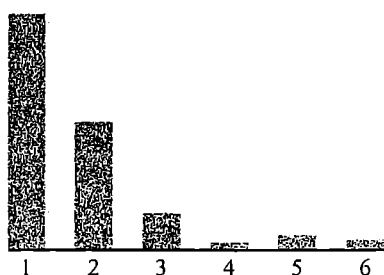
2. Няма преосмисляне на историята, а налагане на нови „истини“, изгодни за режима.

Твърдение 2	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 688 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	31	20	6	5	9	30

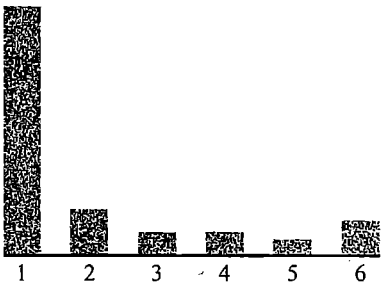
3. Българите ценят своите родови обичаи и ритуали, имат и голям интерес към родовия си корен, съхраняват родовите реликви.

Твърдение 3	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 691 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	54	29	10	1	3	2

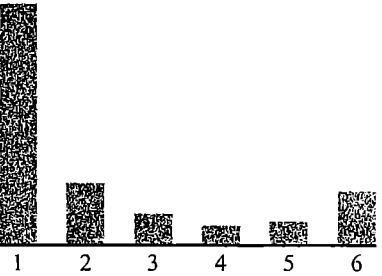
4. Не е важна религиозната или етническата принадлежност. Човекът е гражданин на света чрез своята нация или държава.

Твърдение 4	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 694 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	67	13	5	5	4	6

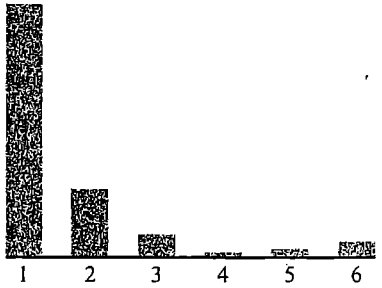
5. България не е многонационална държава.

Твърдение 5	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 688 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	55	14	7	5	6	12

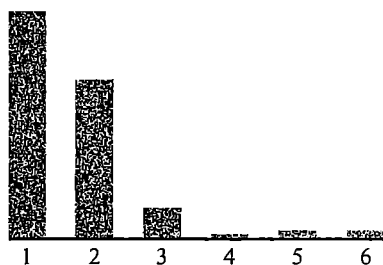
6. Българската нация включва различни етнически и религиозни общности.

Твърдение 6	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 692 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	68	18	6	1	2	5

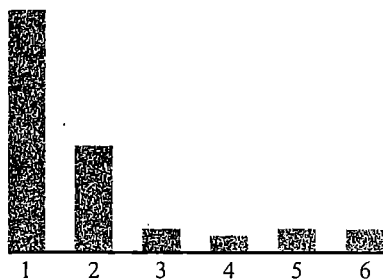
7. Традицията пренася и най-доброто, и най-лошото, което се съхранява в живота на хората и техните различни общности.

Твърдение 7	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 691 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	52	36	7	1	2	2

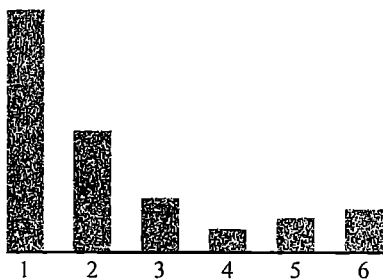
8. Някогашните българи (до Първата световна война) са били по-привързани към България, отколкото днешните поколения.

Твърдение 8	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 693 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	56	25	5	4	5	5

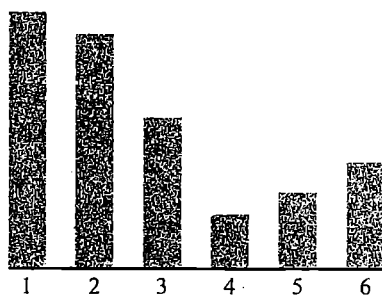
9. Отцепленията и разцепленията са типична черта за българите, заради което попадаме често под чужда зависимост.

Твърдение 9	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 692 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	46	23	11	5	7	9

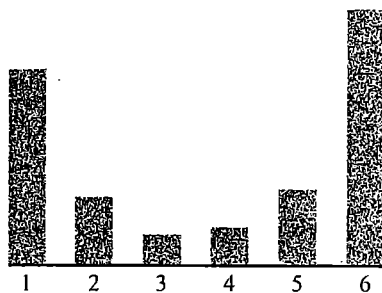
10. Чуждопоклонството е наша трайна черта, която винаги е подхранвала ни-
хилизма.

Твърдение 10	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 692 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	29	27	17	6	9	12

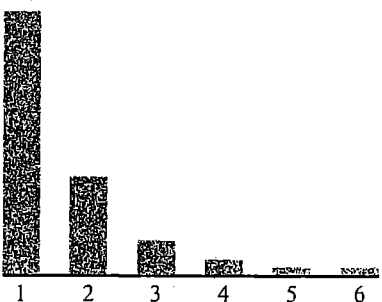
11. Не е важно дали ще се наричаме българи, турци, цигани, ако страната ни
е богата и живеем добре.

Твърдение 11	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 690 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	30	9	5	6	11	39

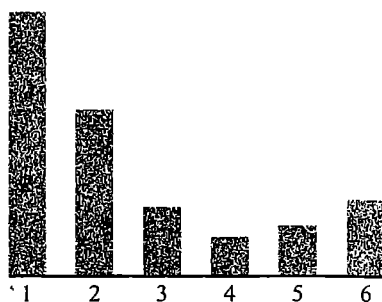
12. Историята ми е била винаги интересна.

Твърдение 12	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 690 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	60	23	9	3	2	2

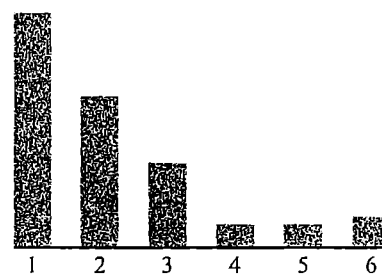
13. Рухването на социалистическата система не беше изненада.

Твърдение 13	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 692 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	40	26	11	6	8	10

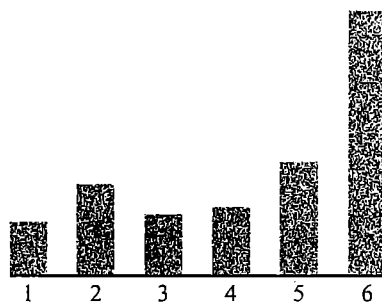
14. Монархията в България не е играела само отрицателна роля.

Твърдение 14	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 692 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	44	30	13	4	4	5

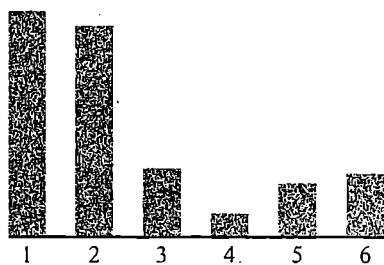
15. Българите по менталитет са азиатци.

Твърдение 15	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 689 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	8	14	10	11	17	40

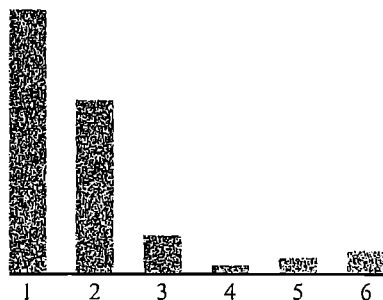
16. Хората имат троен морален стандарт – едно говорят, друго мислят, трето вършат.

Твърдение 16	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 690 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	35	33	11	4	8	10

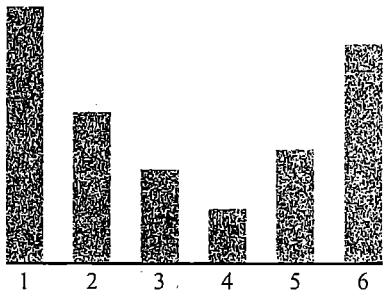
17. Разликата между поколенията е в ценностите, които те признават.

Твърдение 17	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 689 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	50	33	8	2	3	4

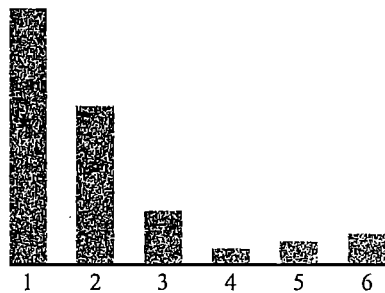
18. По-добре жалък живот в родината, отколкото оholen в чужбина.

Твърдение 18	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 695 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	29	17	10	6	13	25

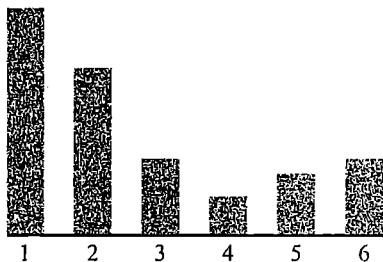
19. Хората чувстват, че живеят в ново време и че промените в света са изменили и самите тях.

Твърдение 19	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 692 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	48	30	10	3	4	5

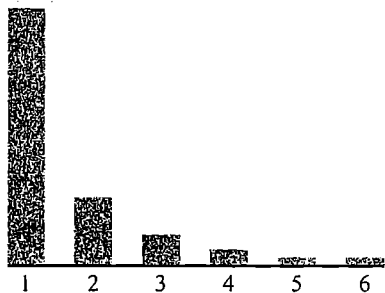
20. Човек е подвластен само на своите интереси. Общността е само параван.

Твърдение 20	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 692 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	34	26	11	6	10	12

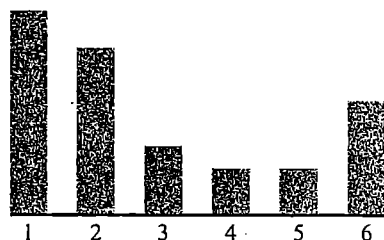
21. Всеки има само една родина и тя е негова опора.

Твърдение 21	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 695 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	68	17	8	3	2	2

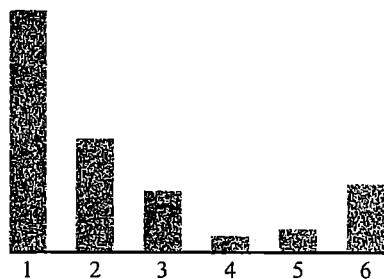
22. Чувството и разбирането, че човек е гражданин на света, ще измества принадлежността към националната, етническата или религиозната общност.

Твърдение 22	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 690 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	31	26	11	7	7	18

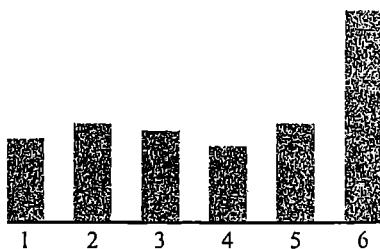
23. Човек принадлежи едновременно към няколко общности (етническа, религиозна), без да се накърнява неговата българска национална принадлежност.

Твърдение 23	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 692 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	46	22	12	3	4	13

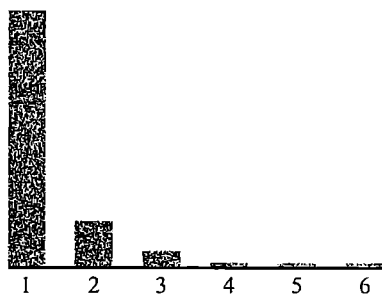
24. Най-важната общност в човешкото самосъзнание е религиозната общност.

Твърдение 24	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 688 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	13	16	14	11	14	32

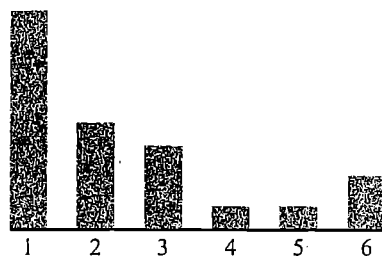
25. Ние имаме основание да се гордеем с нашето минало не по-малко от другите страни.

Твърдение 25	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 691 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	79	15	3	1	1	1

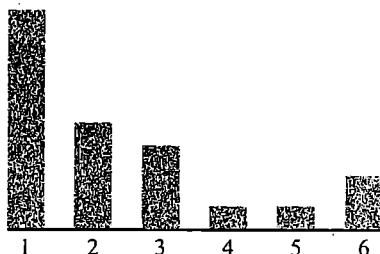
26. Ако се налага да защитаваме своите сегашни граници, ние успешно ще се противопоставим на външните сили.

Твърдение 26	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 691 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	42	21	16	5	4	10

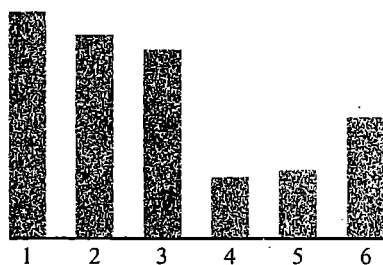
27. Ако се наложи да си възвърнем с война отнетите през Първата световна война земи, българите няма да участват с желание.

Твърдение 27	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 693 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	33	17	14	9	10	17

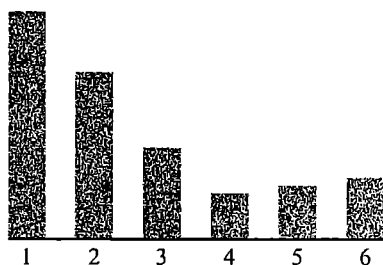
28. Въпреки че сме малка страна, ние играем важна роля в международния живот.

Твърдение 28	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 694 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	26	23	22	7	8	14

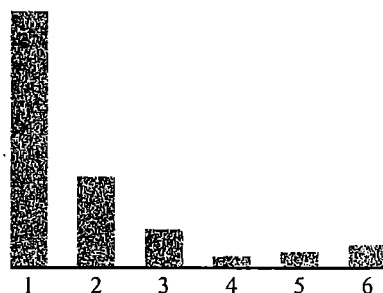
29. Завистта у българите е първостепенна рана в националното ни самосъзнание.

Твърдение 29	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 691 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	35	26	14	7	8	10

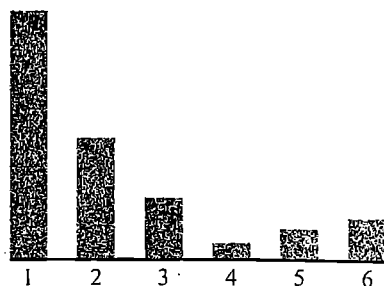
30. Несчастието на България е в това, че винаги сме били зависими от една или друга велика сила.

Твърдение 30	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 693 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	58	22	9	3	4	5

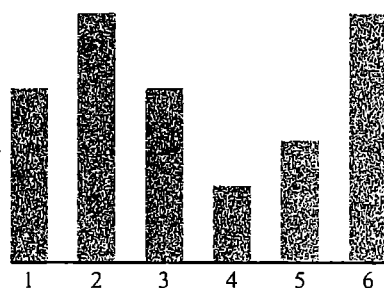
31. България има щастлива съдба, защото е оцеляла до днес.

Твърдение 31	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 689 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	47	24	12	3	6	8

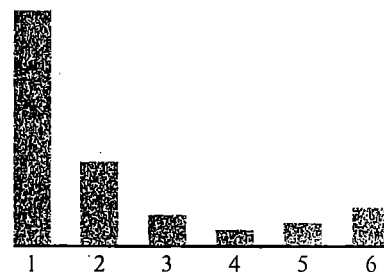
32. Ако не сме търсили покровителството на силни държави, ние нямаше да просъществуваме като държава.

Твърдение 32	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 690 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	17	24	17	7	12	24

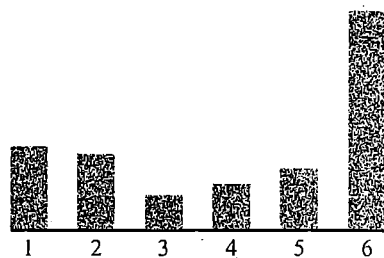
33. Ние не ценим достатъчно големите личности в нашата история.

Твърдение 33	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 693 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	54	19	8	4	5	9

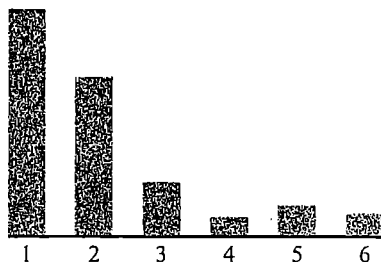
34. Въпреки че сме водили много войни, ние не сме били достатъчно храбри, за да защитим своите интереси.

Твърдение 34	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 692 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	16	15	7	9	12	41

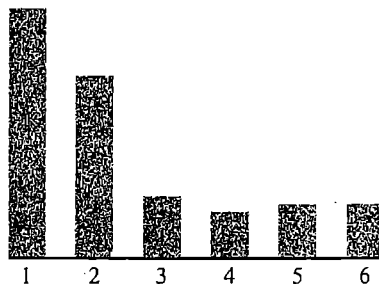
35. Най-голямата национална слабост е в нашата непоследователност.

Твърдение 35	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 690 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	44	30	11	4	6	5

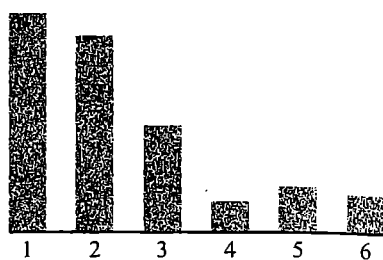
36. Училището не дава вярна представа за миналото на България.

Твърдение 36	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 693 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	39	28	10	7	8	8

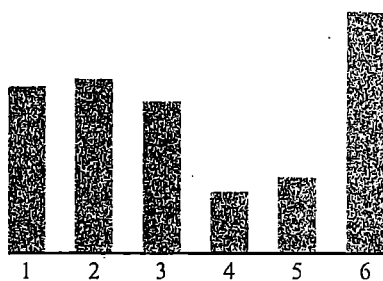
37. Цар Борис има големи заслуги за България.

Твърдение 37	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 683 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	34	30	17	5	7	6

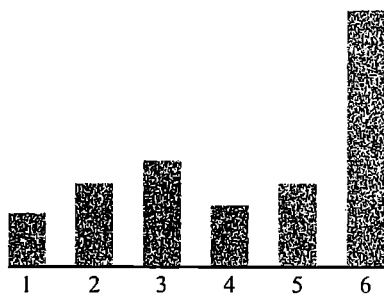
38. Г.Димитров е български национален герой.

Твърдение 38	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 688 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	19	20	17	7	9	28

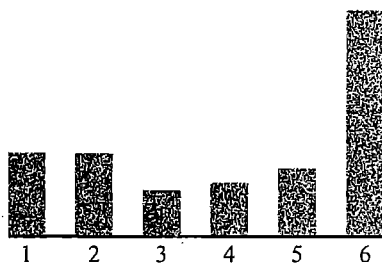
39. Т.Живков е виден български държавник.

Твърдение 39	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 687 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	8	13	17	10	13	39

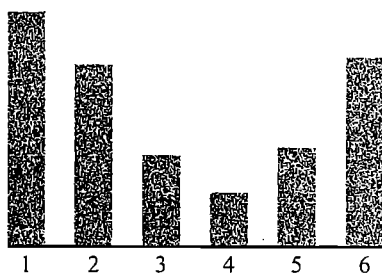
40. Така нареченият възродителен процес бе исторически необходимо насилие.

Твърдение 40	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 686 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	15	9	9	10	13	44

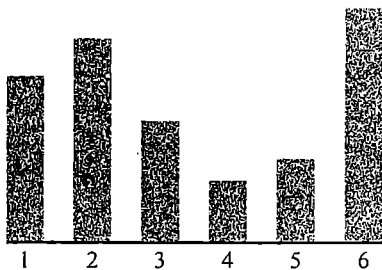
41. Русият народ е двоен освободител на българите.

Твърдение 41	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 691 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	27	21	11	7	12	22

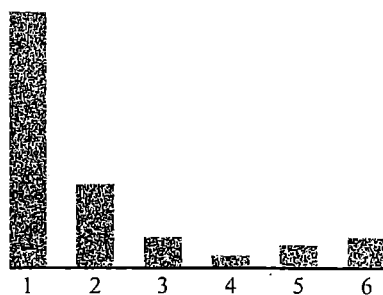
42. БКП се утвърждава като национална политическа сила между двете световни войни.

Твърдение 42	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 685 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	19	23	14	7	10	27

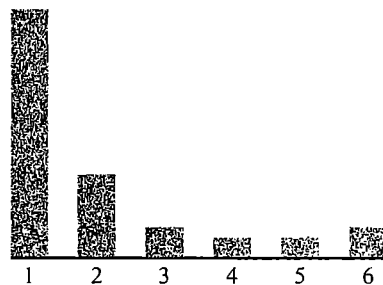
43. Българският фашизъм не успя да се утвърди като основна и ръководна политическа система на българската държава.

Твърдение 43	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 680 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	58	19	7	3	5	7

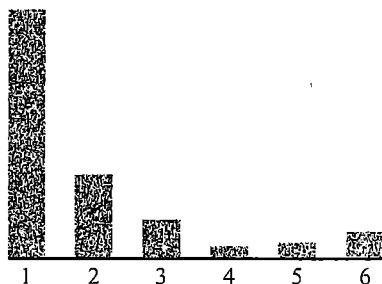
44. Сталинският модел на социализма влезе в историята като образец на най-жестоката в човешката история диктатура.

Твърдение 44	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 690 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	57	19	8	5	5	7

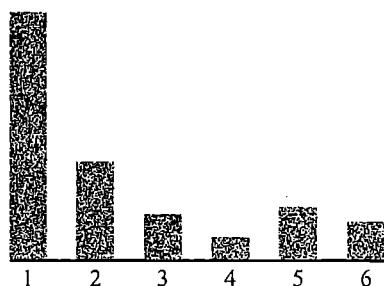
45. Нашето национално чувство за единство е било винаги атакувано от ислема, от сръбския национализъм, от македонизма, а някога и от елинизма.

Твърдение 45	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 689 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	58	19	9	3	4	7

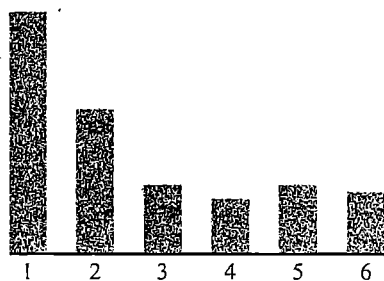
46. Българските турци гледат на себе си повече като част от турския народ, отколкото като членове на българската национална общност.

Твърдение 46	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 691 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	48	19	9	5	11	8

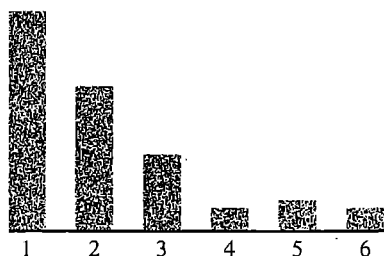
47. Българското общество и държава не проявяват интерес към българите извън държавните граници.

Твърдение 47	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 692 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	37	22	11	9	11	10

48. Училищните представи за миналото не се потвърждават в живота.

Твърдение 48	Одобрение			Неодобрение		
Отговорили общо 692 души	изцяло (1)	отчасти (2)	слабо (3)	слабо (4)	отчасти (5)	напълно (6)
	41	28	15	5	6	5

* * *

В анкетата са предвидени общо три въпроса със структурирани отговори. Тук се допуска възможността за избор на повече от един от предложените варианти, тъй като те не се изключват логически. Затова относителните дялове на отговорите на въпроса не се сумират до 100%. По-долу привеждаме въпросите заедно

с относителния дял на избралите съответния вариант за отговор в реда, в който са приведени и в анкетния въпросник.

Въпрос: „Къде са корените на нашата народност?“

- в прабългарската общност (7%);
- в южнославянската общност (3%);
- в сливането и претопяването на прабългарите в славянството (9%);
- в обединението на славяните с прабългарите (32%);
- в постепенното сливане на всички общности в нашите земи (тракийци, славяни, прабългари, печенег, узи, кумани и др.) (49%);
- не мога да преценя (6%).

Въпрос: „Кое от миналото според Вас е свързано с най-голямото величие на България?“

- трайното установяване на българската държава на Балканите (34%);
- приемането на християнството (33%);
- утвърждаването и развитието на славянската писменост в България (46%);
- идеята за социалната справедливост в борбата на богомилите (2%);
- селското въстание на Ивайло (3%);
- издигането на България при Симеон (40%);
- обединяване на българските земи при Иван Асен II (19%);
- в големите идеи на възрожденската епоха (16%);
- войните за национално обединение след 1878 г. (14%);
- мъжеството на Стамболов за модернизирание на България (10%);
- последователната борба против фашизма (4%);
- политиката на цар Борис III да обедини българския народ (9%);
- опитът да се изгради социалистическо общество в България (3%);
- „нежната“ революция срещу тоталитаризма (4%).

Въпрос: „Кои от посочените дни според Вас са празници за България?“

- Коледа (69%);
- Трети март (83%);
- Великден (72%);
- Първи май (21%);
- Рамазан байрам (1%);
- 24 май (88%);
- Курбан байрам (1%);
- Втори август (17%);
- 23 септември (7%);
- Девети септември (10%);
- Шести септември (34%);
- други (14%).

Приведените въпроси включват известен познавателен елемент, т.е. те не са предвидени единствено за измерване на отношения и нагласи, както това се прави с твърденията 1 до 48. Твърденията от въпросника могат да се групират според предназначението си в общо девет групи. Те са предвидени да измерват следните хипотетични конструкти: I. Отношение към историята; II. Отношение към ценностите на българската националност; III. Отношение към териториалната цялост на страната; IV. Отношение към религиозната принадлежност; V. Отношение към етническата принадлежност; VI. Отношение към морални ценности; VII. Отношение към историческата съдба на България – в настоящето, в миналото, към историческите личности на България; VIII. Отношение към обичаи и традиции; IX. Отношение на различните поколения към разбирането за историята. Анализът по схемата приемане – отхвърляне на твърденията, измерващи тези отношения, ще

спомогне за разкриване на моментна представа за функционирането на историческото съзнание. Основен момент в емпирични проучвания със социометрична насоченост е установяването на причинно-следствени връзки, на зависимости между странични фактори и айтеми. Интерес представлява влиянието на тези странични фактори, като политически предпочитания, социална принадлежност, възраст и др. върху формулираните по-горе хипотетични конструкти от деветте основни групи. Зависимости са търсени за следните фактори:

1. Социална принадлежност в подгрупите:

- работници и селяни (13%);
- служители (35%);
- учаци (10%);
- пенсионери и безработни (16%);
- частни производители, бизнесмени и търговци (6%);
- интелектуалци (17%).

2. Политически предпочитания, както следва:

- дясна ориентация (16%);
- лява ориентация (14%);
- центристка (26%);
- без ориентация (40%).

3. Образование:

- до средно (21%);
- средно специално (23%);
- полувисше (13%);
- висше (42%).

4. Възраст:

- до 30 години (24%);
- до 40 години (36%);
- до 50 години (23%);
- над 50 години (15%).

5. Религиозна принадлежност:

- православни християни (80%);
- други (18%).

6. Имотно състояние:

- без имот, малка поземлена собственост (31%);
- собственост на жилище, земя или търговски обект (66%).

7. Местожителство:

- столица (30%);
- окръжен или областен център (39%);
- град (20%);
- село (10%).

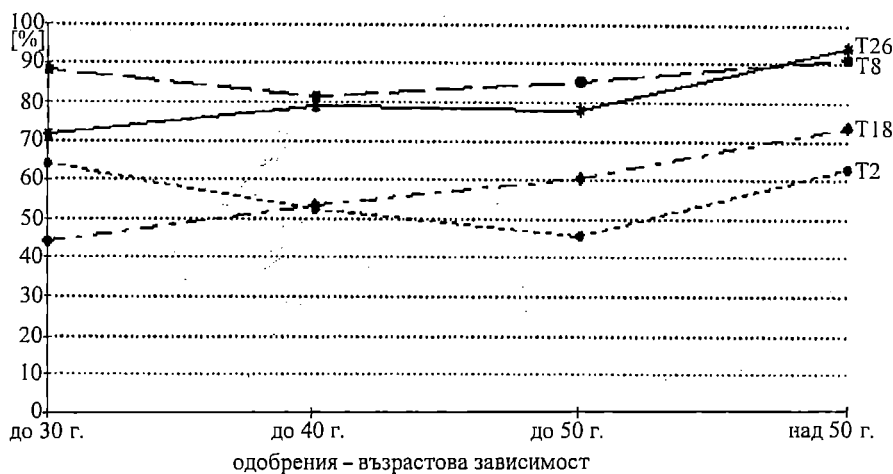
8. Пол:

- жени (59%);
- мъже (40%).

Подчертано изразена зависимост според установените възрастови групи съществува по отношение на айтемите 2, 8, 18 и 26, както става видно и от следните данни (данните са в проценти към общия брой отговорили от съответната възрастова група, в колонките с „+“ са приведени данните за отговорилите с одобрителна оценка, а в тези с „-“ – процентните дялове за отговорилите с отрицателна оценка):

Фактор възраст	Айтем 2		Айтем 8		Айтем 18		Айтем 26	
	+	–	+	–	+	–	+	–
До 30 години	64	34	88	11	44	56	72	27
До 40 години	52	47	81	18	54	46	79	20
До 50 години	46	53	85	14	61	39	78	21
Над 50 години	63	37	91	8	74	26	94	6

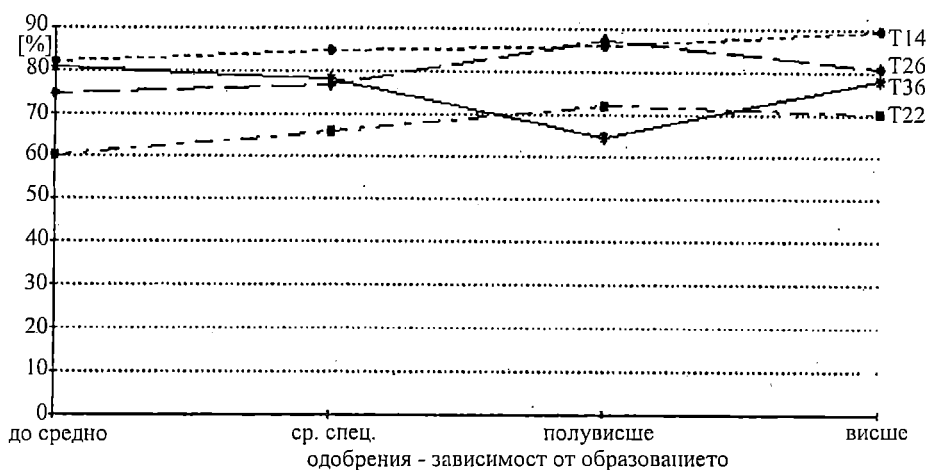
Стойностите за положителните оценки са онагледени на следната диаграма:

По отношение на твърдение 2 („Няма преосмисляне на историята, а налагане на нови „истини“, изгодни за режима“) хората на средна възраст, от 30 до 50 годишните, са настроени по-критично. Около половината от анкетираните на тази възраст са склонни да възприемат това становище. При по-възрастните (над 50 години) и по-младите (под 30 години) относителният дял на съгласните е по-висок, около 64%. При твърдение 8 възрастовата зависимост в схемите на отговор бележи подобна тенденция, по-младите и по-възрастните одобряват твърдението, че „някогашните българи са били по-привързани към България“, относително по-често от поколението на средна възраст. При твърдения 18 и 26 обаче има по-различна картина на възрастовата зависимост. Тя се характеризира със завишено неодобрение при по-младите (30-годишните) и завишено одобрение при по-възрастните (над 50-годишните). Очевидно младите биха предпочели да се изявят в чужбина, като в същото време те нямат подчертана нагласа за защита на родината, т.е. новото поколение не е патриотично настроено. На това място трябва да се отбележи и тенденцията за спад на патриотичното чувство у младите хора от 80-те години насам, тъй като подобни въпроси са били задавани и в предишни анкети. При проучването през 1988 г. в гр. Перник 86% от запитаните ученици са изразили готовност за защита на родината, а определена „вляра“ в бъдещето са имали 56% от анкетираните.

Разглеждайки степента на образование в изброените по-горе категории, може да се забележи по-силно изразена зависимост от този фактор при айтемите 14, 22, 26 и 36, както става ясно и от приведените по-долу данни (в проценти).

Фактор образование	Айтем 14		Айтем 22		Айтем 26		Айтем 36	
	+	-	+	-	+	-	+	-
До средно	82	17	60	38	74	24	81	19
Средно специално	84	15	66	34	77	21	78	21
Полувисше	86	14	72	28	87	13	65	34
Висше	89	10	70	29	81	19	78	22

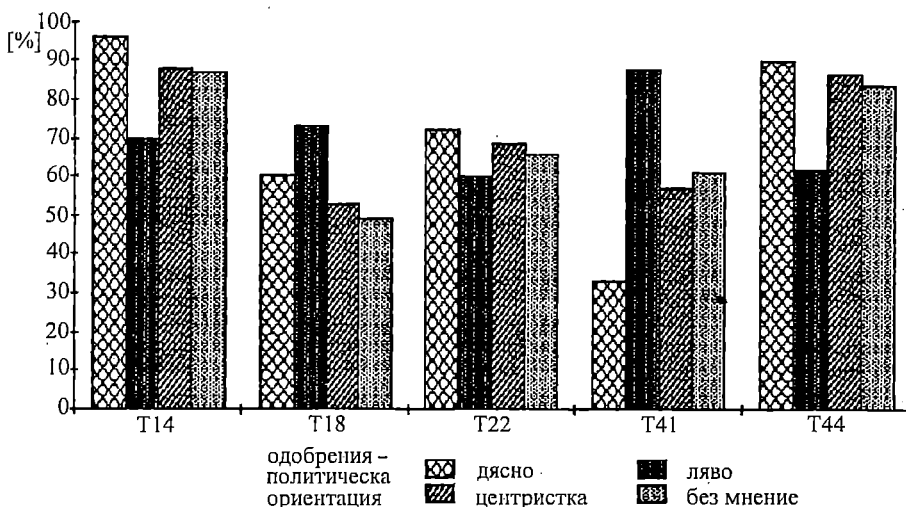

Зависимостта на нагласите на анкетираните лица към монархията от техния образователен ценз (айтем 14) се движи от 82% одобрение при анкетираните с образование до средно до 89% за анкетираните висшисти, като в разглежданата група положителните отношения към този айтем притежават най-висок относителен дял в сравнение с другите твърдения. Подобна тенденция на нарастване на относителните дялове на одобрение при повишаване на степента на образование имаме и при твърдение 22 („Чувството и разбирането, че човек е гражданин на света, ще измества принадлежността към националната, етническата или религиозната общност“). Като цяло предложеното мнение се възприема добре, но анкетираните с по-ниска степен на образование отхвърлят становището в 38% от случаите, значително по-често, отколкото висшистите (29% отрицание). Почти противоположна зависимост може да се открие по отношение на айтем 36 („Училището не дава вярна представа за миналото на България“). В най-висока степен това твърдение се отхвърля от анкетираните с полувисше (34%) и с висше (22%) образование, т.е. те в по-висока степен са на мнение, че училищните представи за нашето минало са правилни. Анализираното вече по отношение на възрастовата зависимост твърдение 26 се характеризира също така и със зависимост от степента на образование. 87% от анкетираните с полувисше и 81% с висше образование са убедени, че „ще се противопоставим успешно на външните сили, ако се налага

да защитаваме нашите граници“. Това становище се отхвърля най-силно от анкетираните с образование до средно (24% неодобрение).

Следващият фактор, който представлява интерес при анализа на схемите на отговор за конструирания според изведените странични фактори общности, са политическите предпочитания. Количественият анализ извежда сигнификантни нива на зависимост от този фактор по отношение на айтемите 14, 18, 22, 41 и 44, което се потвърждава и от приведените по-долу относителни дялове (данните са в проценти).

Политически предпочитания	Айтем 14		Айтем 18		Айтем 22		Айтем 41		Айтем 44	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
Дясна ориентация	96	4	60	40	72	27	33	67	90	10
Лява ориентация	70	30	73	27	59	39	88	11	62	38
Центристка	88	10	53	46	69	30	57	43	87	11
Без предпочитания	87	13	49	51	66	33	61	38	84	14

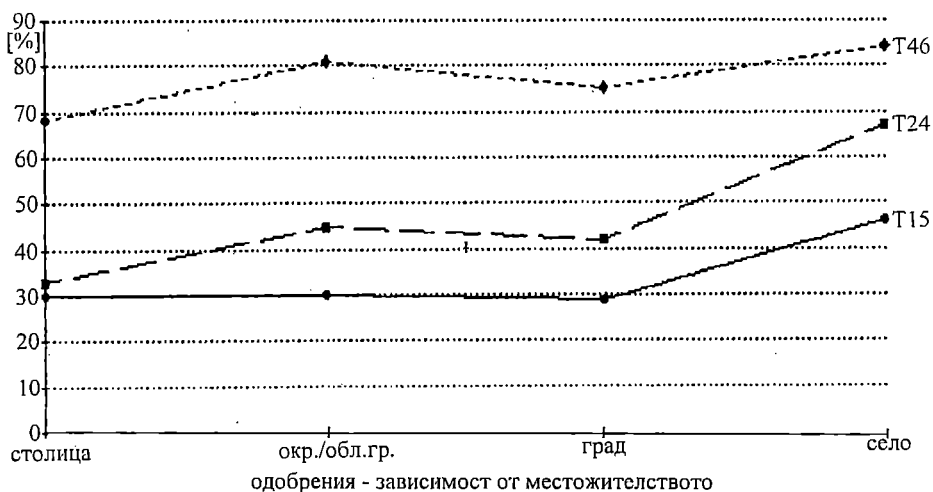

От диаграмата е видна силната динамика на одобренятия в зависимост от установения фактор. Най-значителни са различията между мненията на анкетираните с лява и дясна политическа нагласа. Трябва да се подчертае, че определянето на тези нагласи в анкетния въпросник не е обвързано с конкретни политически партии, а се отнася до определяне на перспективите, на бъдещето на развитие за някоя от основните политически линии (лява, дясна, центристка, друга). Различията в мненията се очертават в полза на дясната политическа ориентация (96% одобрение), когато разглеждаме отношението към българската монархия (айтем 14), срещу 70% одобрение за анкетираните, които дават предимство на лявата политическа линия. Интересни са зависимостите по отношение на твърдение 18 („По-добре жалък живот в родината, отколкото охолан в чужбина“). Това становище се възприема най-добре от анкетираните с лява политическа нагласа (73% одобрение) и се отхвърля най-вече от анкетираните, които не са дали предпочитание за нито една политическа линия (51% неодобрение). Мненията относно

твърдението, че „човек е гражданин на света“ (айтем 22) не се различават така силно, но и тук се забелязва по-критично отношение от страна на анкетираните с леви политически предпочитания, 41% от които отхвърлят предложеното становище. Силно политизирано е отношението към оценката за „руския народ“ като „двоен освободител на българите“ (твърдение 41). Този айтем се отхвърля при 67% от анкетираните с десни политически предпочитания и се одобрява при 88% от хората от анкетираната група с лява политическа нагласа. Противоположни тенденции в схемите за отговор се отчитат при айтем 44 („Сталинският модел на социализма влезе в историята като образец на най-жестоката в човешката история диктатура“). Макар че предложеното становище се оценява отрицателно в силна или по-слаба степен от 84% от анкетираните, 38% от хората с лява политическа нагласа отхвърлят твърдението. За сметка на това становището се възприема безпрекословно от анкетираните с десни политически предпочитания.

Следващият фактор, според който са търсени зависимости в оценките на анкетираните лица, е тяхното местожителство. Такава зависимост е констатирана по отношение на айтемите 15, 24 и 46. Разполагаме със следните количествени данни (в проценти):

Фактор местожителство	Айтем 15		Айтем 24		Айтем 46	
	+	-	+	-	+	-
В столицата	30	70	33	66	68	32
В окръжен/областен център	30	68	45	54	81	18
Град	29	69	42	55	75	24
Село	46	54	67	30	84	16

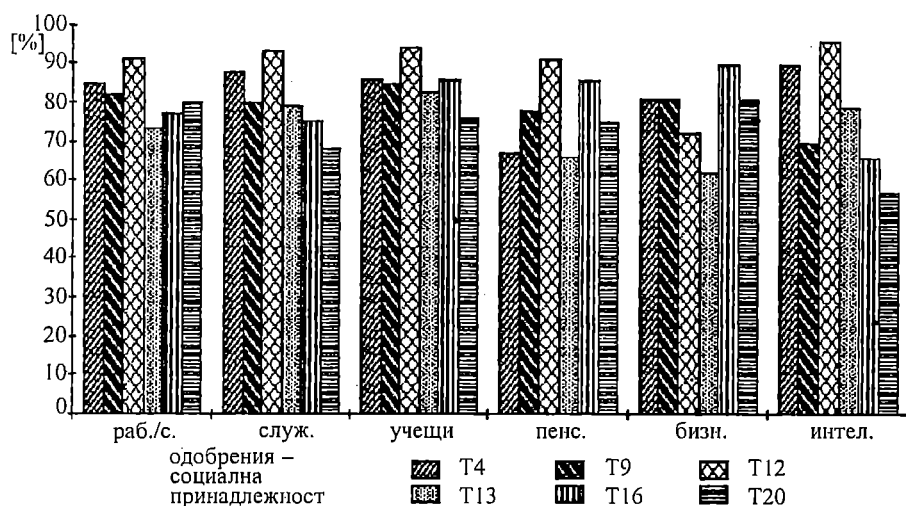

Различия в оценките се забелязват, както се вижда от представената диаграма, за тази група от анкетирани лица, които живеят на село. Това е особено подчертано при твърдение 15 („Българите по манталитет са азиатци“), което се отхвърля в 54% от живеещите на село за разлика от останалите (живеещи в градовете и столицата), при които не се отчита разлика в схемата на отговорите (70 % отрицание). Интересни са различията по отношение на фактора местожителство, които могат

да се наблюдават за айтем 24. Докато само 33% от живеещите в столицата отдават предпочитание на религиозната общност за формиране на човешкото самосъзнание, то относителният дял на одобряващите това становище на село е вече 67%. Явно религиозният и националният елемент имат подчертано предимство сред селското население, поне що се отнася до тестваната в рамките на нашето проучване общност. Становището „българските турци гледат на себе си повече като част от турския народ, отколкото като членове на българската национална общност“ се одобрява от 84% от селското население. Жителите на столицата обаче одобряват това мнение само в 68% от случаите.

Социалната принадлежност оказва силно влияние върху голямата част от отговорите. Тези зависимости са особено изразени по отношение на твърденията 4, 9, 12, 13, 16 и 20 (в проценти).

Социална принадлежност	Айтем 4		Айтем 9		Айтем 12		Айтем 13		Айтем 16		Айтем 20	
	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
Работници/селяни	85	14	82	17	91	8	73	26	77	21	80	19
Служители	88	10	80	18	93	6	79	19	75	23	68	30
Учащи	86	13	85	14	94	5	83	16	86	11	76	23
Пенсионери/безр.	67	32	78	21	91	8	66	33	86	13	75	23
Частни произв. бизнесмени	81	18	81	18	72	27	62	37	90	9	81	18
Интелектуалци	90	8	70	28	96	3	79	20	66	33	57	41

Както става ясно от представената по-горе диаграма, становището „Човекът е гражданин на света чрез своята нация или държава“ се приема най-добре от интелектуалците (90%), докато пенсионерите и безработните отхвърлят това твърдение в 32% от случаите. Подобна оценка от същата социална прослойка получава и айтемът „Рухването на социалистическата система не беше изненада“.

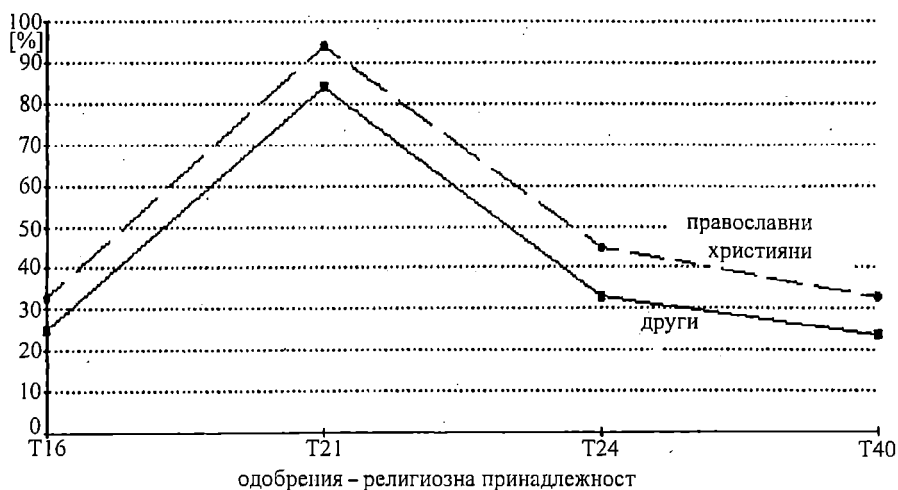
В тази оценка се доближават и групите на бизнесмените и частните производители (37% отрицание). В същото време одобренията в групата на работниците и селскостопанските производители, както и на интелектуалците са значително повече (73 и 79% съответно). Твърдението „Отцепленията и разцепленията са типична черта за българите, заради което попадаме често под чужда зависимост“ не се подкрепя в еднаква степен единствено от интелектуалците (28% отрицание). Айтем 12 („Историята ми е била винаги интересна“) се оценява положително по отношение на преобладаващата част от факторите, по които са търсени зависимости. Единствено за изследвания тук фактор може да се констатира сигнификантно ниво на различие за групата на бизнесмените и частните производители, които отхвърлят предложеното твърдение в 27% от случаите, докато при останалите общности този процентен дял не надвишава 8%. Становището, че „хората имат троен морален стандарт“ (айтем 16) не се възприема така добре от социалните прослойки на работниците и селскостопанските производители, на служителите и на интелектуалците (21, 23 и 33% отрицание). Положителните оценки преобладават определено в групата на бизнесмените и частните производители и на учащите (86%). Твърдение 20 („Човек е подвластен само на своите интереси. Общността е само параван“) не намира одобрение най-вече сред интелектуалците. Отрицателните становища тук са 41%.

Зависимости са търсени и по отношение на религиозната принадлежност, която анкетираните лица са изявили, че притежават в анкетните карти. Тъй като анкетирането е било извършвано анонимно, влиянието на странични фактори при религиозната и етническата самоидентификация на пробантите е било сведено до минимум. Емпиричните данни характеризират анкетираните като принадлежащи към групата на православните християни в 80% от случаите. Останалите религиозни общности в изследваната популация са с незначителен дял и са обединени в хетерогенната група „други“ (18%). Само 2% от анкетираните лица не са пожелали да изразят своята религиозна принадлежност. Зависимости от този фактор са установени за айтемите 15, 21, 24 и 40, както става ясно от емпиричните данни (в проценти).

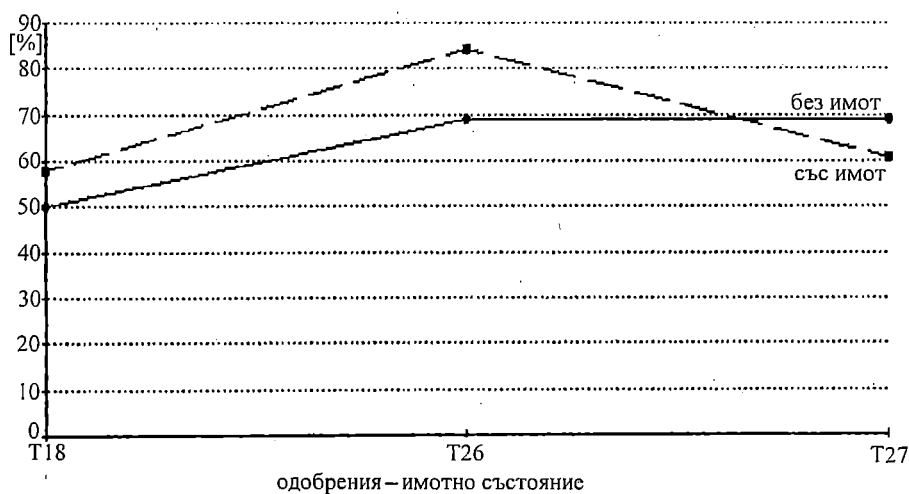
Религиозна принадлежност	Айтем 15		Айтем 21		Айтем 24		Айтем 40	
	+	–	+	–	+	–	+	–
Православни християни	33	65	94	5	45	52	33	65
Други	25	72	84	15	33	64	24	74

От графиката е видно, че оценките на анкетираните, които са се самоидентифицирали като принадлежащи към религиозни общности, различни от православната, са занижени в еднаква степен (с около 10 процентни пункта) и за четирите твърдения: твърдение 15 („Българите по манталитет са азиатци“), твърдение 21 („Всеки има само една родина и тя е неговата опора“), твърдение 24 („Най-важната общност в човешкото самосъзнание е религиозната общност“) и твърдение 40 („Така нареченият възродителен процес бе исторически необходимо насилие“).

Следващият фактор, за който са открити зависимости в схемите на отговор за конструираните групи от анкетираните лица, е имотното състояние. Тъй като преобладаващата част от анкетираните притежават някаква собственост (собствен апартамент или поземлена собственост), групата на „безимотните“ съставлява само 31% от изследваната популация. Зависимости от този фактор са установени за айтемите 18, 26 и 27 (данните са в проценти).

Фактор имотно състояние	Айтем 18		Айтем 26		Айтем 27	
	+	-	+	-	+	-
Без имот, малка поземлена собственост	50	50	69	29	69	29
Собственик на жилище, земя или търг. обект	58	41	84	15	61	38

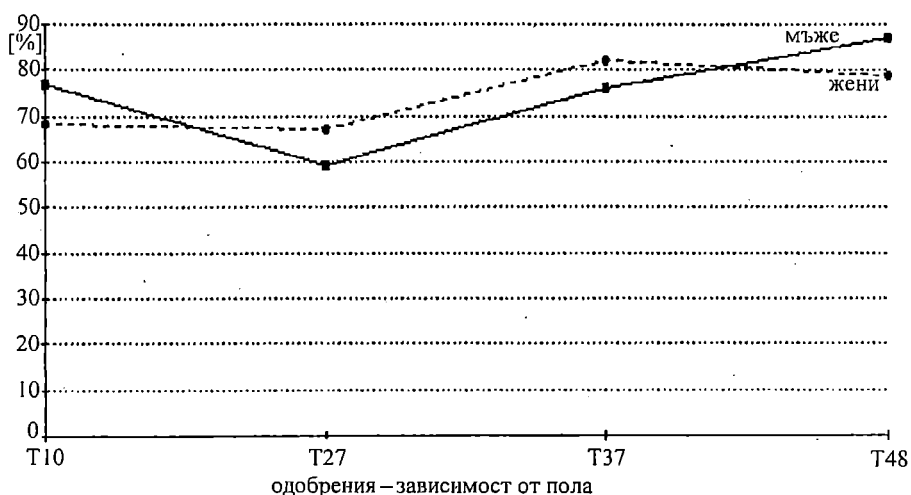

Положителните оценки към айтем 18 („По-добре жалък живот в родината ...“) са в полза на анкетираните, които притежават недвижима собственост (58%), докато при „безимотните“ мненията са разделени точно наполовина. Анкетираните от пър-

вата група изразяват също така сравнително по-често готовността за защита на родината (84% от случаите за твърдение 26). Това се потвърждава и от данните за твърдение 27 („Ако се наложи да си възвърнем с война отнетите през Първата световна война земи, българите няма да участват с желание“). Предложеното за оценка становище се отхвърля от 38% от анкетираните, които са собственици на имот. Различията в оценките от страна на двете факторни групи за айтеми 18 и 27 е девет процентни пункта, а за твърдение 26 – 14 процентни пункта.

Съществува също така зависимост в оценките, която е породена от половите различия. Такава зависимост може да се констатира по отношение на твърдения 10, 27, 37 и 48 (данните са в проценти).

Пол	Айтем 10		Айтем 27		Айтем 37		Айтем 48	
	+	–	+	–	+	–	+	–
Жени	68	30	67	31	82	15	79	19
Мъже	77	22	59	40	76	22	87	12

За твърдения 27 и 37 степента на одобрение е по-силно изразена сред жените, т. е. жените не са склонни (мъжете им) да участват във войни за възвръщане на териториите. Техните оценки относно личността на цар Борис са подчертано положителни (над 80 % одобрение в сравнение със 76% при мъжете). По отношение на айтеми 10 („Чуждопоклонството е наша трайна черта, която винаги е подхранвала нихилизма“) и 48 („Училищните представи за миналото не се потвърждават в живота“) положителните оценки на мъжете преобладават и надвишават тези на жените с около 8 до 9 процентни пункта.

* * *

Анализът на групи от айтеми, предвидени за измерване на основните хипотетични конструкти, е от особено значение за разкриване на епистемологията на историческото съзнание. В рамките на настоящата публикация ще разгледаме и анализираме твърденията за някои от изброените по-горе основни групи.

В първата група от айтеми, предвидени за определяне на отношението към историята, са включени следните твърдения:

T12: Историята ми е била винаги интересна;

T25: Ние имаме основание да се гордеем с нашето минало не по-малко от другите страни;

T33: Ние не ценим достатъчно големите личности в нашата история;

T36: Училището не дава вярна представа за миналото на България.

Във втората група са включени твърдения за измерване отношението към българската националност, както следва:

T6: Българската нация включва различни етнически и религиозни общности;

T11: Не е важно дали ще се наричаме българи, турци, цигани, ако страната ни е богата и живеем добре;

T22: Чувството и разбирането, че човек е гражданин на света, ще измества принадлежността към националната, етническата или религиозната общност;

T23: Човек принадлежи едновременно към няколко общности (етническа, религиозна), без да се нахвърнява неговата българска национална принадлежност;

T45: Нашето национално чувство за единство е било винаги атакувано от исляма, от сръбския национализъм, от македонизма, а някога и от елинизма.

Нека се спрем и на още една група от айтеми, които са предвидени за измерване на отношението към териториалната цялост на страната:

T26: Ако се налага да защитаваме своите сегашни граници, ние успешно ще се противопоставим на външните сили;

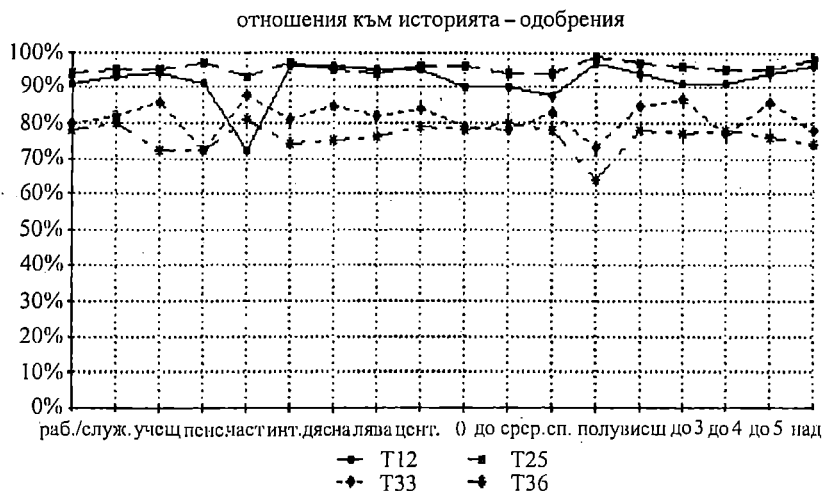
T27: Ако се наложи да си възвърнем с война отнетите през Първата световна война земи, българите няма да участват с желание;

T34: Въпреки че сме водили много войни, ние не сме били достатъчно храбри да защитим своите интереси.

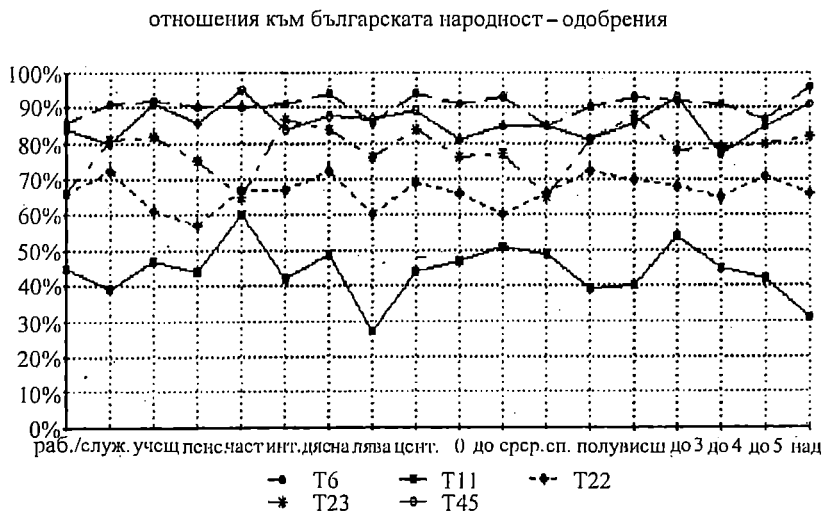
Интерес при анализа на емпиричните данни представлява най-вече разкриването на влиянието на странични фактори, като политически предпочитания, социална принадлежност, възраст и др. върху формулираните по-горе хипотетични конструктори от трите основни групи. За целта са отчетени относителните дялове на отговорилите с одобрителна оценка (1, 2 и 3) на предложените твърдения. Зависимости са търсени за разглежданите по-горе фактори социална принадлежност, политически предпочитания, образование, възраст. Да разгледаме зависимости при твърденията от първата група, засягащи отношението към историята. На приведената по-долу графика са представени относителните дялове на одобренията за четирите твърдения от тази група.

Става видно, че преобладават положителните оценки. Кривите се почти изгладени, по което би могло да се съди, че липсва силно изразена зависимост в схемата на отговорите от поставените странични фактори. Прави впечатление намаляването на одобрителните отговори за твърдение 12 в групата на частните производители и бизнесмени (70% одобрителни отговори при над 90% одобрение за останалите групи). Очевидно тази група от анкетирани няма така силно изразен интерес към историята, както останалите. Групата от анкетирани с полувисше образование отговаря подчертано положително на твърдения 25 и 12, и е по-сдържана към твърденията 33 и 36.

По отношение на твърденията към втората група, които са предвидени за измерване на нагласите към българската националност, се забелязва по-силна динамика на одобрителните оценки.

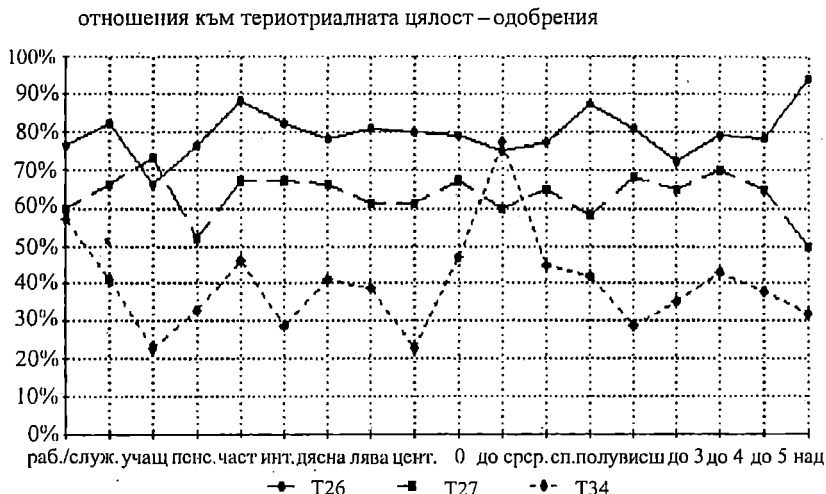

Като цяло отговорите за твърдение 11 са под или около 50%-овата линия, което означава, че тук предложеното становище се отхвърля. Особено силно изразен е спадът на положителните оценки при анкетираните с леви политически предпочитания и при тези с възраст над 50 години. Очевидно по-възрастните поставят на първо място националната принадлежност и не дават предпочитание на материалното доволство, което е характерно и за анкетираните, изразяващи леви политически възгледи. При „частниците“ и по-младите хора тенденцията е тъкмо обратна – те предпочитат да живеят добре и не отдават значение на това, как ще се „наричат“. Съответно, тези две групи от анкетирани лица са по-сдържани в сравнение с останалите по отношение на твърдение 23. Очевидно те правят разлика между етническа и религиозна принадлежност и национална идентичност. За твърдение 6 преобладават подчертано положителните оценки, което се демон-

стрира и от слабо изразената зависимост от страничните фактори. Единствено анкетираните с лява политическа ориентация и заетите в материалното производство не могат напълно да се съгласят, че българската нация включва различни етнически и религиозни общности.

Що се отнася до третата група от твърдения, предвидени за измерване на отношението към териториалната цялост на страната и защитата на границите ни, веднага прави впечатление силната динамика на одобрителните отговори за твърдение 34.

Като цяло така формулираната теза се отхвърля с изключение на анкетираните, които не са завършили средното си образование. Очевидно отговорът на това твърдение предполага известни познания за нашата история. Айтемът не е чисто психологически, той носи и познавателен елемент. Всички, с известни изключения в групата на младите хора, са готови успешно да се противопоставят на външни въоръжени вмешателства. По-слабо изразено е одобрението към твърдение 27. Единствено 50% от възрастните (пенсионерите) го отхвърлят, т.е. показват известна готовност за възвръщане на териториите. Младите хора (учащите) обаче нямат такива намерения, явно реваншистките тенденции нямат бъдеще у нас.

Направеният опит за анализ на емпиричните данни от проведената анкета дава сведения за рецептивните, комуникационни функции на дидактиката на историята. Възприятието на историята и конституирането на историческото съзнание, което е тясно свързано с тези рецептивни функции, се извършва в един строго определен обществено-социален контекст при конкретните исторически обстоятелства. С историята се конфронтираме не само в училище, а навсякъде, имайки предвид възможностите на съвременните медии. Взаимоотношенията ни с историята могат да бъдат интенционални или подбудени от странични фактори. Възприемаме не само непосредствено преживяната история на нашето съвремие, но също така и извъннаучно реферираната история от далечното минало (филми, литературни произведения и т.н.), както и историята, която е предмет на изследване от страна на науката *история*. Очевидно ненаучните фактори, въздействащи върху формирането на историческото съзнание в обществото, имат много по-голям периметър на действие. С това трябва да се съобразява дидактиката на историята и да търси начини, средства и методи за въздействие и управление на изградения и изгражда-

дащите се представи за миналото. Емпириката, която дидактиката на историята прилага за изследване на историческото съзнание, е едно помощно средство за реализиране на тези намерения.

* * *

След количествената обработка на данните изследователят е изправен пред следващия проблем – да изгълни със смисъл изчислените параметри и коефициенти, да интерпретира данните. Прекаленото пресмятане на различни параметри и количествени характеристики води до натрупване на много числа. Същността на количествените методи се състои именно в интерпретацията на получените резултати. Практическото им приложение в историческите изследвания дава полезни съвети, които могат да бъдат от полза за бъдещи проучвания.

Възможностите на аналитичните методи се оползотворяват най-пълно, когато целта за интерпретация на данните е точно определена. Често се провеждат впечатляващи анализи, без те да доведат до нови съществени изводи.

Допълнителна опасност представлява ограничаването само върху количествени данни. Не бива да се забравя, че силата на количествените характеристики зависи от редица качествени по характер решения, които ограничават стойността и значението на данните. Такива проблеми възникват още при групиране на числената информация. Тези проблеми се засилват още повече при степенуване на вербални определения в аналитични категории. Затова преди да се започне същинската обработка на данните, трябва да се изяснят следните въпроси: каква е целта от приложението на количествените методи и каква е връзката между количествените и качествените данни.

Много изследователи се поддават на изкушението при подкреждане на данните в таблици да отбелязват максимален брой признаци. Този подход произвежда безкрайни компютърни листинги, при прочита на които много лесно се губи ориентация. Сравненията на нестандартизирани корелационни коефициенти не само че са безсмислени, но и подвеждащи. Също е недопустимо да се изчисляват различни индекси без оглед на използваната скала за измерване на признаците. Познаването на вътрешната логика на използвания метод е задължително. Само по този начин биха могли да се избегнат безсмислените резултати още от самото начало на изследването. След като сме се убедили, че при количествения анализ не са били допуснати грешки, трябва да имаме предвид, че изведените зависимости невинаги са породени от действителни, каузални причинно-следствени връзки. Строго погледнато статистиката не е в състояние да обяснява, а по-скоро да проверява съвпадението на данните с построения за обяснението им модел.

Зародилите се в последното десетилетие дискусии около методологията на историческата наука подчертават необходимостта от създаване на нови теории. Изискването за по-голяма теоретичност се мотивира от опита за смяна на парадигмата на историзма, който подчертава неповторимостта и индивидуалността в историческото развитие и изисква историците да разбират феномените в зависимост от конкретния исторически период и частен контекст на историческото развитие. Такива теории не се получават единствено в резултат на анализи върху изворовия материал. Функциите на една теоретизация в историческите изследвания са многостранни:

1. Теориите обясняват формулировката на проблема.
2. Определят хипотези, които могат да бъдат отхвърлени, и задават зависимостта им от различни влиятелни фактори.
3. С тяхна помощ се привеждат обяснения на каузални зависимости според спецификата в развитието на историческия процес.

4. Облекчават сравнителните анализи чрез задаване на подходяща понятийна структура.

5. Фиксират критериите за периодизация на събитията.

6. Спомогат при поставянето на нови интересни проблеми.

В този смисъл теоретизацията на историята е задължителна за обясняване на същността на исторически процеси. Тези теории изпълват данните със смисъл и определят посоката на анализите. Всъщност във всеки разказ са залегнали определени понятийни елементи. Тук обаче не става дума за анализ на описанието, а за това, по какъв начин да се прилагат теориите. Херменевтиците също съзнават необходимостта от теоретизация в историята и използването на обобщения, които да бъдат валидни за определени епохи.

Въпреки че теоретичната и количествената история имат много общи черти, те не са идентични. Двата подхода разглеждат структури и общи тенденции на развитие, които не се ограничават върху индивидуалности или единични събития. И двата подхода се опират на социологията, използвайки по-точни понятия и поставяйки по-ясни каузални въпроси, отколкото традиционната описателна история. Въпреки това трябва да се подчертаят херменевтичният характер в процеса на историческите изследвания и голямото многообразие от количествени и качествени фактори. Затова ограничаването само върху единия вид исторически извори не би било допустимо. Съществуват и тенденции за превръщане на историята в научна дисциплина със строг теоретичен фундамент. В този смисъл количествената история би могла да заимства методи от социалната наука. Формализацията на аналитичния процес благоприятства теоретизирането на историческата наука. Теориите се формализират и операционализират така, че с помощта на подходящи индикатори да могат да се обвързват с данни и да се проверяват чрез тях. В рамките на количествените изследвания теориите играят съществена роля още при формулирането на проблема, подбора на данните, приложението на количествените методи и в крайна сметка – при интерпретиране на резултатите. За разлика от размитата и неточна аргументация, присъща на качествената история, направена понякога по интуиция, количественият подход се ползва от предимството да изисква създаването на точни и експлицитни теории и да ги използва по подходящ начин.

Произходът на голяма част от хипотезите в количествената история се корени в сродните социални науки, най-вече в социологията, икономиката и политологията. Историците рядко развиват собствени теории. Но внасянето на понятия от сродни дисциплини е опасно. Социалните науки не представляват набор от концепции, от които историкът може да избере най-подходящата за разглеждания от него проблем система от понятия. Този подход освен това е съпроводен с риска за използване на остарели и отхвърлени от основната дисциплина методи. Един възможен изход от този проблем представлява сътрудничеството на учени от различни дисциплини. Помощ в тази насока предлагат самите количествени методи, които са намерили приложение в социалните науки много по-рано и са се наложили там като основен метод на работа. Основните предимства, които предлага интердисциплинният подход, са понятийното изчистване на проблемите и импулсите за използване на нови методи за анализ.

Понастоящем количествените историци защитават три основни позиции. Климатриците (или представителите на QUASSH: Quantitative Social Scientific History – количествена социална научна история) прилагат количествени методи и модели на поведение от социалните науки върху изследвания в областта на историята. Робърт Фогел подчертава, че тази парадигма се различава от традиционната история по отношение на темите на изследванията, предпочитаните извори

данни, стандартите за доказване на хипотези и желанието за сътрудничество и формите на комуникация с една публика, която има подчертани исторически интереси. Германската школа на историческата социална наука (Historische Sozialwissenschaft) предлага по-уравновесен подход. Райнхард Рюруп счита, че този клон от историческата наука се стреми към сближаване в рамките на една обща наука за обществото, към откриване на нейните проблеми и методи, подчертаване на темите от обществената история. Според тази дефиниция квантификацията се подрежда сред останалите методи в историческите изследвания, без да отрича херменевтиката. Напоследък обаче разочарованието на предишните пионери в областта на квантификацията, като Лоурънс Стоун, създават по-критични отношения на историята към социалната наука. Те са породени от неуспеха на количествените методи в очакванията да изпълнят надеждите на учените отпреди двадесет години. Появяват се стремежи за възраждане на историческия разказ, за връщане от структурите към менталитетите и за ново по-критично отношение между историята и социалната наука. Новата дисциплина модел на историците херменевтици е качествената антропология. Тези спорове са от значение за практическото приложение на количествените методи, тъй като те въвеждат ред в позициите по отношение на количествения подход по схемата от абсолютна необходимост през изборително приложение за решаването на определени проблеми до хладното, равнодушно отношение. Затова са преждевременни надеждите за конвергиране на социалната история към една историческа социална наука независимо от факта, че в областта на квантификацията съществуват стремежи за определено научно коопериране.

Хипотезата е централен момент на аргументацията в рамките на теоретично ориентираната историческа социална наука. В своята количествена форма тя напуска рамките на първоизточника, т.е. тезата от средновековния университетски диспут. В социалните науки хипотезата определя отношения между променливи. Хипотезите трябва да изпълняват следните условия, така че да могат да се правят преценки за правилността им. Хипотезите трябва да могат да се отхвърлят. Това става с помощта на проверки или логически изводи. Хипотезите трябва да бъдат проверяеми, т.е. да предлагат възможността за сравнение с емпирични данни. Хипотезите трябва да имат общ характер (да включват по-широк кръг от индивидуални случаи), да бъдат комплексни (да описват сложни отношения), специфицируеми (да включват дискретни емпирични резултати) и да са детерминирани (резултатите да са валидни с голяма вероятност). Наред с това трябва да се считат практическите изисквания за репродуцируемост (възможност за повторение на тези етапи от изследването, които са довели до поставяне на хипотезата). Хипотезите се формулират в подходяща комуникативна форма (така че другите изследователи да могат да се убедят от данните, методите и заключенията). Желателно е хипотезите да дават някакви предвиждания, но този критерий не е приложим върху процеси от миналото, защото резултатът от развитието на историческите процеси се счита за известен. Чрез формулиране на експлицитни хипотези историкът прави мост между теорията и практиката на изследването. Това е инструмент, който определя насоката на проучването, облекчава подбора на данните и оказва влияние върху количествения анализ и извеждането на подходящи заключения.

Няколко хипотези в дадена проблемна област се обединяват в модел, който формулира импликациите на една обща теория за определена историческа ситуация. Като приложна теория моделът представлява аналогия, ограничаваща проблема чрез дефиниция на отношенията между променливите в зависимост от конкретните условия. Вербални модели съществуват в зародишна форма при много

исторически изследвания, които описват събитията като резултат от еволюцията на процесите. Математическите или символичните модели са формулирани по-строго, защото представят отношенията с помощта на формули. Съчетаването на различни хипотези е едно съществено предимство на моделирането. Освен това моделирането позволява поставянето на нови хипотези, които могат да се проверяват с помощта на съществуващите данни. По такъв начин се комбинират индуктивният и дедуктивният способ на аргументация. Историческият модел се доказва или отхвърля в зависимост от надеждността на включените в него хипотези. Затова критериите за валидност на моделите са подобни на изискванията, които се поставят към теориите. Те, теориите, трябва да бъдат общи (да съдържат няколко хипотези), да притежават широк диапазон на валидност (да включват описателни и аналитични методи) и да предлагат критериите за оценка на хипотезите. Наред с това отношенията между хипотезите трябва да могат да се формализират. Изисква се известна аксиоматизация и съвместимост с други теории. Историците не се стремят към обединяването на няколко модела в една обща теория; независимо от това тази стъпка в изграждането на моделите е необходима, защото оползотворява интерпретативните възможности на количествения подход.

Интерпретацията на резултатите от изследването не е страничен продукт, а основен етап от проучването. Процесът на изследване трябва да може да се подлага на аналитична проверка. Това от своя страна подчертава значението на теоретичната ориентация на проблемите и необходимостта от използване на възприетите в социалните науки методи. В същото време се подчертават предимствата от експлицитната формулировка на хипотезите и построяването на подходящи модели. Количествените методи са ценен помощник в рамките на традиционната херменевтика. Те спомагат за разкриването на ценни изворови данни, за описание на процесите в тяхното развитие и за определяне на общи насоки в това развитие. Приносът на количествения подход е най-съществен в рамките на социалната историческа наука, която се изгражда на теоретични фундаменти и се стреми към общовалидни заключения. Затова при осъществяване на количествени анализи етапите на поставяне на хипотезите, събиране на количествени данни от изворовия материал или чрез емпирични проучвания, количествената им обработка и интерпретацията на резултатите не бива да се изпълняват поотделно, а да се застъпват взаимно. Квантификацията, която е стъпила на теоретичен фундамент, не води до опростяване на схващанията за историята, а, напротив, позволява по-точната и по-задълбочена интерпретация на миналото, вникване в същността и функциите на историческото съзнание на обществото.

Б Е Л Е Ж И

¹Фогел придобива известност с изследванията си за влиянието на железопътната мрежа върху икономическото развитие на САЩ през XIX в. и за американското робовладичество, за което през 1993 г. става Нобелов лауреат: Fogel, R., S. Engerman. *Time on the Cross. The Economics of American Negro Slavery*. Boston, 1974; T. 2, 1989; Fogel, R. W. *Railroads and Economic Growth*. Baltimore, 1964. Неговите публикации пораждаат бурен резонанс сред научната общност; за тях има повече от 200 публикувани отзива. Вж. *The Dimensions of Quantitative Research in History* (Eds. Aydelotte, Bogue, Fogel), 1972; Fogel, R. W. *The New Economic History: Its Findings and Methods*. – *Economic History Review*, 2nd ser. XIX, 1966, 642–656. Bogue, A. G. *The New Political History in the 70's*. – In: *The Past Before Us: Contemporary Historical Writing in the United States*. Ithaca, 1980, 231–251; Graedel, F. *La Longue duree*. – *Annales ESC* 4, 1958, 125–253.

²Или „петдесет души не правят стоножка“. Вж. Неймър, Л. *Историята*. – В: *Историци за историята*. С, 1988, с. 137.

³ Й. Шопов описва резултатите от емпирично изследване, което разглежда ценностни отношения и социални нагласи, фиксирани в четири групи. Самоидентификацията на анкетираните, включени в представителна за страната извадка, се извършва на базата на твърдения с помощта на тристепенна оценъчна скала. Социалните разрези се извършват с помощта на променлива, отразяваща индивидуалните отношения към моралните ценности (вътрешна консистентна надеждност) по методиката на Й. Паспаланов. Вж. Ш о п о в, Й. Дидактически проблеми на историята, С., 1991, 236–249 и Щ е т и н с к и, Д. А., Й. П а с п а л а н о в. Динамика в симптомокомплекса на тревожността като личностна нагласа.— В: Психична регулация на дейността. С., 1980, 235–264.

⁴ Вж. напр. В е н е д и к о в, Й. Общественото мнение. Епистемологични проблеми. С., 1993, 187–198.

⁵ Вж. Ш о п о в, Й. Цит. съч., с. 237.

⁶ Пак там, заб. 15.

⁷ Пак там, 231–236.

⁸ Айтемите са съставени и подбрани от авторски колектив от Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ под ръководството на проф. Й. Шопов. Вж. също Т о д о р о в, Ю. Количествени методи за изследване на историческото съзнание.— История, 1993, № 2, 33–45; Т о д о р о в, Ю. Количествени методи в историята и нейната дидактика. С., 1995.

Постъпила 7 юни 1994 г.